

БРАКЪТ КАТО ЦЕННОСТ В БЪЛГАРСКАТА КУЛТУРА И В СЪВРЕМЕННА БЪЛГАРИЯ

Докторант Ганка Иванова

ВСУ “Черноризец Храбър”

Професионално направление “Психология”

Докторска програма “Обща психология”

ВЪВЕДЕНИЕ

В статията се изясняват психологическите, социално-културните параметри на брака в българската култура, мястото на брака като ценност и мястото на жената в него. Разглежда се ролята на традициите и религията по отношение на брака в България и влиянието на глобализацията и съвременните световни проблеми и промени, както и съвременните тенденции и прогнози по отношение на брака като ценност в България.

Бракът е сложен социално-психологически феномен, обект на изследване в близкото минало, понастоящем, а сигурно и в бъдеще, в различните общества и култури. Различни дефиниции за бракът го определят като юридически оформено, законово отражение на семейството и най-малката обществено социална градива клетка. Проблемът за брака е бил и винаги ще е актуален, защото когато се изследват промени в женските нагласи към брака и децата, успява да се долови и прогнозира общественият пулс и да се открият обществените тенденции и като следствие да се направят бъдещи социо-демографски и етно-психологически прогнози.

Българското семейство преминава през различни трансформации през отделните исторически периоди и играе основна роля в запазването на българския род и култура. България, принадлежи към европейските народи, но българското семейство, и по-конкретно това на Средновековието и Следосвобожденска България носи своите специфики и е доста по-консервативно от северноевропейското семейство.

Сведенията за най-ранните форми на семейството в българските земи са оскъдни. Славяните носят със себе си матриархат и задругата, формират задруги, семейни общини и по-големи групи, в които участват семейства от няколко поколения, които колективно стопанисват средствата за производство и продуктите за потребление¹. Задругата се определя като предна степен на семейството, което възниква на основа на груповия брак, към отделното семейство на съвременния свят.

В средновековна България формите за сключване на брак са представени от М. Арnaudов като кражба на жената, купуване на жената и приставане. Християнизацията поставя по-официално свързване и акцент върху отделни права и задължения за мъжа и жената. Според Хаджийски² основните чувства между мъжа и жената са съпружески дълг, преданост към взаимните интереси, приятелство, взаимна подкрепа при създаването на деца.

Често жената има ръководна роля и е в позиция на дирижиране на всички семейно-битови въпроси, ако мъжът е в чужбина. Възпитанието на децата, създаване на атмосфера на задушевноост, топлина и любов се приемат като задължения на жената.

¹ Арnaudов, М. Вековно наследство: Българско народно поетическо творчество. София: Наука и изкуство, 1976, 79.

² Хаджийски, И. Бит и душевност на нашия народ. Том 1, София, 2002, с. 92.

Българският народ възприема християнството през IX век и това също носи своите отпечатъци върху брака. Според народните обичаи девойката става съпруга в момента, в който е приета в семейството на младоженеца и не може да бъде върната въщи без сериозни причини.

Източно-православният тип брак носи различно значение и място на жената в обществото. Традиционният български брак има две части: годещ и бракосъчетание.

Често в провинциалните части бракът се е сключвал по любов, а в градовете е бил прагматичен съюз с човек от същата или по-висша класа. Християнството ограничава прелюбедаянието, разделите, запазва мъжа и жената преди брака от безразборни контакти и успява да съхрани празничността в традициите и приемствеността им за поколенията особено в условията на турското робство.

Историята също така показва, че до XIX–XX век са малко самостоятелните семейства и повечето семейства са живеели с няколко поколения и често със семейства на братята и сестрите на съпруга.

С навлизането на индустриализацията в България семейният живот драстично се променя. Все повече млади хора и много жени се образуват в града и вдигат критериите си за сключване на брак; други започват работа, което им дава възможност за повече контакти, независимост и вдига възрастта за сключване на брак. Мъжете, които не могат вече да разчитат на родово име и подкрепа трябва първо да се изучават и намерят подходяща работа, за да създадат свой дом и издържат семействата си³. Мъжката патриархална власт се сменя от идеята за кавалерство. Цени се умението на девойките да се държат като изискани дами и да превърнат семейния дом в

³ Попова, К., С. Димитрова, П. Воденичаров. Жените и мъжете в миналото. Благоевград, 2002.

уютно гнездо. Намалява и броят на децата в семейството и се увеличава значението на „семејното щастие”, „доброто възпитание на децата” и емоционалните грижи към децата.

Тотални промени настъпват след Освобождението на България и в по-ново време – след 1944 г. Българската жена все повече мисли за образование, кариера и как това би се отразило на брака и децата ѝ, както и обратното. Професията все по-често се превръща в съвременната “зестра”. Категорично се отхвърля религията, разрешава се абортът, увеличават се разводите. Увеличават се работните места за жените, възможностите за образование и кариера, осигурява се допълнителна обществена помощ на децата във и извън училище.

През 60-те години на ХХ век в България започва да се наблюдава политика на стимулиране многодетността на жените, даряване със специални облаги, предоставяне на социални помощи при раждане на дете, излизане в отпуск по майчинство, запазване на работното място, докато жената е в майчинство, както и преимущество по време на бракоразводното дело – често жилището се дава предимно на жената, ако тя е с деца.

В пресата излизат статии за новите социални роли на мъжа и жената, за новите им полови и обществени роли, за прагматизма на жените при сключване на брак и за формите на любов на българската интелигенция⁴.

След 1989 г. в България разводите нарастват и започват да се появяват извънбрачни деца.

⁴ Попова, К., С. Димитрова, П. Воденичаров. Жените и мъжете в миналото. Благоевград, 2002.

Таблица 1
Проценти на развод след 1989 г. в България⁵

1960	България	10 %
1975	България	15 %
1985	България	21 %

Източник: Попова, К., Димитрова, С., Воденичаров, П. Жените и мъжете в миналото. Благоевград, 2002, с. 102.

Законодателството създава по-големи свободи при избор на брачния партньор, майчинството, отхвърля идеята, че единствено семейството може да осигури подходящо възпитание на децата. Провежда се политика за пълно институционализиране на грижите за децата.

Чрез комунистическото възпитание се преодолява „егоизма на семейното възпитание“, „религиозните заблуди“ и други „вредни предразсъдъци“ на техните родители. През 1960 г. в България 54 % от децата на възраст между 3–6 години са в детски градини, през 1975 г. те са 79 %. Работа, жилище, безплатни здравни грижи и образование са подsigурени за всички граждани. Брачната възраст спада и в България през 80-те тя е 21,7 години. Пред жените се откриват нови перспективи за професионална и социална реализация. През 1965 г. в България 92 % от жените са на държавна работа. Комунистическото управление поощрява заемането от жените и на типично мъжки професии – трактористки, кранистки, строителки, както и професиите милиционер, регулировчик и др. Любовното чувство се политизира. Все повече млади хора се свързват по личен избор и уредените бракове намаляват.

⁵ Попова, К., С. Димитрова, П. Воденичаров. Жените и мъжете в миналото. Благоевград, 2002, с. 102.

Българката започва да обръща внимание на конкретни детайли от семейния живот. Българското семейство се превръща в емоционална връзка между двама души, включваща произхождащи права и често равнопоставени задължения. Изследвания, направени през 70-те и 80-те години на миналия век, показват какви са предпоставките за щастлив брак⁶.

Таблица 2

Предпоставка за щастлив брак⁷

Предпоставка	Неженени %	Женени %
Любов	69,6	57,1
Съпружески дълг и взаимопомощ	34,0	36,3
Общи възгледи	30,7	24,6
Деца	29,2	34,3
Уютна семейна обстановка	25,8	39,3
Материално благополучие	7,9	11,3

Източник: Ячкова, Миролуба. Семейството и подготовката за него (Изследвания и анализи от 90-те години. „Изследване на ASSA-M”, София, 2001, с. 16.

Започва да се говори много за морално-нравствените, обществените критерии и към мъжа, и към жената, и към брака и семейството. В същото време поради завишени критерии, повече права, възможности и еманципация на жените се появяват „Майчин дом”, „Трудово-възпитателни и поправителни училища”, зачестяват изневерите.

⁶ Нешев, К. Азбука на семейната етика. София, 1981.

⁷ Ячкова, М. Семейството и подготовката за него (Изследвания и анализи от 90-те години). „Изследване на ASSA-M”, София, 2001, с. 16.

След 1989 г. цялото ни общество преживява шок, след като съвсем неочаквано една цяла система от норми, ценности, правила и линии на поведение рухва пред очите на българите. Напрежението се увеличава и в началните години хората не сключват бракове както в предишни години, намаляват и ражданията на български деца. Църквата бавно и плавно прави крачки към запазване в съзнанието на ценностите, истината, духовното спасение, от което българинът и българката, както и техните поколения имат нужда. Навлизат силно лошите влияния на западната и проамериканската култура, изискваща и издигаща в култ „потреблението като щастие, нисък морал и идеи за живот на мига” или „на ръба”. Държавата не успява да наложи контрол върху разпространението и употребата на алкохол, цигари, наркотици. Наркоманите и болните от СПИН рязко се увеличават.

В тази ситуация на хаос българската жена се бори да оцени, отсее и предаде традиции и нравствени идеали на своите деца; става изключително внимателна към броя, обучението им, както и към свободното им време. Все по-често се срещат майки само с едно дете, както и такива, живеещи с мъж без брак на семейни начала, които заедно имат деца, които законът изравнява правово с децата, придобити по време на брак. Увеличават се изневерите, разходите, повторните бракове и изключително много връзки и сексуални отношения с различни хора преди брака, както и на семейни начала без сключен брак. Все повече започва да се говори за „непълно” семейство (семейство с един родител), който поема изцяло грижите за децата, както и „доведено семейство” (където единият или двамата сключили брак възрастни имат деца от предишен съюз, за които основно място за живеене е новото домакинство).

В България започват да се правят все повече изследвания във връзка с половото равенство⁸. Интересно социалнопсихологическо изследване (проведено по това време с 500 млади българи – момичета и момчета студенти) извежда следните резултати:

Жените са високо амбициозни, активни, разглеждат себе си наравно с мъжете. Мъжката част от изследването е по-пасивна по отношение на кариера, позиция, издигане. Те наблягат основно на традиционната роля на мъжа в семейството. Момчетата студентки изразяват по-прогресивни, модерни възгледи, силно „за“ полово равенство в името на по-добро, по-щастливо семейство и общество, крепящо се на него⁹.

Друго социалнопсихологическо изследване на тема „Ролята на децата в източноевропейското семейство“ посочва нагласите към полови роли, брак и деца в седем източноевропейски държави – Българи, Чехия, Източна Германия, Унгария, Полша, Русия и Словения, използвайки информации от 1994 г. Резултатите показват, че България и Унгария са най-традиционните на фона на всички останали изследвани държави. Те изключително променят отношението към институцията „брак“ и създаване на деца¹⁰. Въпреки новите ветрове и посоки от ценности и поведение, в света на българката продължават да имат сериозно място семейството и децата ѝ.

Доминиращ тип семейство става нуклеарното (семейство от едно-две поколения), което води до засилване икономическите и функционалните противоречия в него. Засилва се самостоятелността на всеки член от семейството и семейната структура; семейството става все по-„отворено“ на външните въздействия и опит, все по-високо е образователното равнище на

⁸ Динкова, М. Бракът като представа, ценност и реалност. Доклад от емпирично социологическо изследване, „АССА-М“, 1997.

⁹ <http://www.ingentaconnect.com/content/rouutledg/cjys/2001.000001/art.00002>

¹⁰ <http://cat.inist.fr?aMotelie=afficheN&cpsitt=16155942>

родителите и на следващите ги генерации. Все по-чувствителни са промените в сексуалното поведение на следващите поколения¹¹. Отслабва традиционната роля на бащата, нараства трудовата заетост на жената, стремежът ѝ към професионална реализация. Родителският авторитет вече не е абсолютен и по-трудно се поддържа.

Налице са две противоречиви тенденции в развитието на българското семейство¹²: от една страна, към запазване на традиционните ценности, а от друга – към промяна и по-бързо адаптиране към новите условия, които ежедневно променят неговия цялостен начин на живот и социален облик. Цялостната криза на обществото довежда до обедняване на по-голямата част от семействата. Според данни на Програмата за развитие на ООН през 1995 г. близо 4/5 от българското население живее под социалния минимум, а 2/3 под жизнения минимум. Това се отразява на качеството на отношения между партньорите, както и на предпоставките за свързване/оставане с партньора в случай на конфликти.

Според резултати от проведеното от Националния център за изучаване на общественото мнение (НЦИОМ) емпирично-социологическо изследване за семейството и ценностната система на българина най-силно е застъпено мнението, че именно материалното състояние на семейството е определящо – 88 %.

Силно уязвими и засегнати от социално-икономическите рискове са т.нар. „непълни семейства“ (семейства с един родител). Започват да се наблюдават и по-чести втори бракове, живот с деца от различни бракове, „дом майка и дете“, защото лошото икономическо положение и

¹¹ Андреев, М. Семейството като фактор на социализацията в педагогическата социология. С., НП, 1988.

¹² Стоянова, К. Семейна и социална политика (проблеми, приоритети, провеждане). С., Горекс Прес, 1997.

безработицата не позволяват условия на спокойно и нормално отглеждане на деца, а и има много семейства с един родител след развод или смърт на единия партньор.

Глобалният свят и начин на живот засягат и България. Увеличаващо се движение, пътуване, предлагане, обмен на стоки, услуги, информация, маркетинг, който прониква и в отношението мъж–жена и как една жена трябва да изглежда, да се държи, облича, за да е стойностна. Дават се възможности доста чужди телевизионни канали, а и предавания, филмови продукции да стават достояние и достъпни на вниманието на българското обществено съзнание и подсъзнание. Броят на нуклеарните семейства, съставени от двама хетеросексуални родители, от които бащата работи, а майката е домакиня и техните собствени деца е намалял до точка, в която този семеен модел от норма се е превърнал в изключение, особено в американското общество.¹³

В последните 20 години също така вследствие на по-свободно пътуване извън пределите на България често българки намират чуждоземни половинки. Това затруднява съхранението и предаването на българските традиции, вявания, култура, идентичност.

Постепенно нагласата на жената към брака се променя, особено когато несходството в характеристиките на новобрачните са големи и все още нямат деца. Често това завършва с развод.

В днешно време българската жена е възприемана като приятел и равностоен спътник в живота. Успешното съчетание на кариера, семейни задължения и домакинство се превръщат в приоритет и изисквания към българката. Започват да се появяват фондации и организации за съхранение

¹³ Morrison, M., D. Shaffer. Gender-role congruence and self-referencing as determinants of advertising effectiveness. In: Sex Roles : A Journal of Research, Sept. 2003 http://www.findarticles.com/cf_dls/m2294/5-6_49/107203503/p1/article.jhtm

на жената и българските добродетели, ценности и традиции¹⁴. Някои от тях се специализира в решаване на проблемите в духовния свят на жената¹⁵, като фондация „Анимус“ ѝ предлагат специализирана помощ.

Българската държава започва в наши дни все повече да обръща внимание на проблема за брака и семейството. Последният се превръща в социален проблем, свързан с демографското развитие – намаляващия брой деца и застаряването на населението.

В актуализираната национална стратегия за демографско развитие на населението на Република България за 2012–2030 година¹⁶ сериозно внимание се обръща на намаляване на раждаемостта, миграционните процеси, брачната структура и семейно положение, както и насърчаване на семейното планиране чрез конкретни инициативи по направленията в демографската политика и здравеопазването.

Брачната структура дава представа за брачния статус на лицата над 16-годишна възраст. Тя се отразява на естественото възпроизводство на населението и преди всичко на раждаемостта. Върху състоянието ѝ въздействат множество фактори – полово-възрастовата структура, етно-конфесионалната принадлежност, социално-икономическите условия в страната и отделните райони и др.

Общата тенденция в структурата на населението по семейно положение за изминалите 10 години се изразява в намаляване на дела на женените/омъжени лица за сметка на неженените/неомъжени лица и на лицата в съжителство без брак. Делът на лицата, сключили брак през 2011 г., в сравнение с преброяването през 2010 г. намалява с близо 10 процентни

¹⁴ Woman-bg.bg/ ushtml -accessset 16.10.2013

¹⁵ www.animusassociation.org/?page_id=37

¹⁶ Актуализирана национална стратегия за демографско развитие в Република България (2012–2030), Министерство на труда и социалната политика, София, с. 14.

пункта, а този на неженените/неомъжените лица се увеличава с близо 7 пункта. Два пъти се увеличава делът на децата, които живеят в семейно съжителство без сключен юридически брак – от 4 % през 2001 г., той достига 8 % през 2011 г. От всички съжителства без брак 70 % са сред младите възрастни групи от 16 до 39 години. С увеличаване на възрастта този дял намалява и сред населението на 40–49-годишна възраст той е 16 %, а сред лицата над 50 годишна възраст – 14 %.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Тенденциите и прогнозите, които могат да се очертаят и за брака в българското общество, са: преминаването от разширено към нуклеарно семейство и опасно намаляващата роля на традициите поради фактори като емиграция, имиграция и глобализация (където религията и обичаите са тези, които биха могли да упражнят консолидиращи идентичността роля), намаляване броя на децата и увеличаване възрастта за сключване на брак, както и намаляване като цяло на стойността и значението на брака.

Добре би било в българското общество да се обърне по-сериозно внимание и значение на религията като консолидиращ фактор на традициите, осигуряващ приемственост на нагласата към създаване на брак, деца. И бракът като ценност (обществено-комуникационни кампании, подпомагане на хората, сключили брак по определен начин, както и многодетни семейства) и важността на семейството.

От изключителна значимост в епохата на глобализация, когато всички са подложени на масирано, разнообразно въздействие, да се съставят специализирани програми за насърчаване на чувството за национална и религиозна принадлежност, културната идентичност, традициите и приемствеността.

При единодушие в обществената воля и разбиране в българската култура бракът ще продължава да бъде една висша форма на уважение между мъж и жена, избрали да прекарат житейско време заедно и да създадат поколение.

Използвана литература

1. Актуализирана национална стратегия за демографско развитие в Република България (2012–2030). Министерство на труда и социалната политика, София.
2. Андреев, М. Семейството като фактор на социализацията в педагогическата социология. С., НП, 1988.
3. Арнаудов, М. Вековно наследство: Българско народно поетическо творчество. София, Наука и изкуство, 1976.
4. Динкова, М. Бракът като представа, ценност и реалност. Доклад от емпирично социологическо изследване, „АССА-М”, 1997.
5. Нешев, К. Азбука на семейната етика. София, 1981.
6. Попова, К., С. Димитрова, П. Воденичаров. Жените и мъжете в миналото. Благоевград, 2002.
7. Стоянова, К. Семейна и социална политика (проблеми, приоритети, провеждане). С., Горекс Прес, 1997.
8. Хаджийски, Иван. Бит и душевност на нашия народ. Том 1, София, 2002.
9. Ячкова, М. Семейството и подготовката за него (изследвания и анализи от 90-те години). „Изследване на АССА-М”, София, 2001.
10. www.animusassociation.org/?page_id=37
11. Morrison, M., D. Shaffer. Gender-role congruence and self-referencing as determinants of advertising effectiveness. In: Sex Roles: A Journal of Research, Sept 2003 http://www.findarticles.com/cf_dls/m2294/5-6_49/107203503/p1/article.jhtm
12. <http://cat.inist.fr?aMotelie=afficheN&cpsitt=16155942>
13. http://www.ingentaconnect.com/content/rouutledg/cjys/2001.000001/art_00002
14. Woman-bg.bg/ushtml-accesset 16.10.2013